

"İmam Şâfi'i ve Ortayol İdeolojisinin Tesisi" (trc. Salih Özer), *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfi'i'nin Rolü* (haz. M. Hayri Kırbaoğlu), Ankara 2003, s. 89-148; a.mlf., *İslam'la Bir Yaşam = Ein leben mit dem Islam* (trc. Celâdet Moralığı), İstanbul 2004; a.mlf., *İşkâliyyâtü'l-kırâ'e ve âliyyâtü'l-te'vil*, Beyrut 2005; a.mlf., *İlahi Hitabın Tabiatı* (trc. Mehmet Emin Maşalı), İstanbul 2013; a.mlf., *Yenilik, Yasaklama ve Yorum* (trc. Muhammed Coşkun), İstanbul 2014; a.mlf., "Şeriatın Tümel (Küllî) Maksatları (Yeni Bir Okuma)" (trc. Mustafa Ünver), *İslâmî Araştırmalar*, VIII/2, Ankara 1995, s. 139-143; Muhammed İmâre, *et-Tefsîrû'l-Mârksî li'l-İslâm*, Kahire 1417/1996, tür. yer.; Ali Harb, *Nağdü'n-naş*, Beyrut 2005, s. 199-220; Tâhâ Abdurrahman, *Rûhu'l-hadâse*, Beyrut 2006, s. 175-188; H. Yusuf Yılmazoğlu, *Kur'an Tefsirinde Bağlamsal Yaklaşım: Nasr Hâmid Ebü Zeyd Örneği* (yüksek lisans tezi, 2006), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 26-77; Abdüsselâm Yûbî, *el-Meskût 'anh fi nağdu Naşr Hâmid Ebü Zeyd li-âliyyâtü'l-hiğâbi'd-dîni: Kırâ'e tahlîliyye nağdiyye* (yüksek lisans tezi, 2011), Câmîatü Mevlûd Muammerî, Tizîuzû / Cezayir; Fethi Ahmet Polat, *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul 2011, s. 123-154, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., "Modern ve Postmodern Düşüncede Kur'an'a Yaklaşımlar: Arkoun, Hanefî ve Ebü Zeyd Örneği", *Mariye*, I/2, Konya 2001, s. 15-25; Mehmet Emin Maşalı, "Nasr Hâmid Ebü Zeyd", *Çağdaş İslâm Düşünürleri* (ed. Çağfer Karadaş), İstanbul 2013, s. 239-265; Ömer Özsoy, "Nasr Hâmid Ebü Zeyd'in Nass-Olgu İlişkisi Bağlamında Ulûmu'l-Kur'an'ı Eleştirisi", *İslâmî Araştırmalar*, VII/3-4, Ankara 1994, s. 237-246.

MEHMET EMİN MAŞALI

EBÜ'İ-ALÂ el-MENCERE

(bk. MENCERE).

EBÜ'İ-FETH el-BÜSTİ

(bk. BÜSTİ, Ebü'l-Feth).

EBÜ'İ-GAYS

(أبو الغيث)

Ebü'l-Gays Sa'd (Sa'id)

b. Selm b. Cemil

(ö. 651/1253)

Kâdiriyye'ye bağlı
Ehdeliyye kolu

Gaysiyye şubesinin kurucusu.

Doksan beş yaşlarında vefat ettiği ne dair rivayet doğru kabul edilirse 556 (1161) yılı civarında doğduğu söylenebilir. Yemen'in Tihâme bölgesinin kıyı kesiminde dünyaya geldiği, Hacûr bölgesinden bir kabileye mensup ve mevâliden olduğu kaydedilmektedir. Ailesi ve çocukluk dönemi hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklarda gençliğinde yol keserek eşkıyalık yaptığı, bir gün ağaca çıkıp gelmekle olan bir kervanı gözlediği sırada duyduğu,

"Seni de gözetleyen biri var" hitabından etkilenerek Allah'a yöneldiği anlatılır. Bu yönüyle hayatı ilk dönem süflerinden Fudayl b. İyâz ile benzerlik arzeder. Rivayete göre Ebü'l-Gays yaşadığı bu halin ardından silâhını bırakıp amaçsız bir şekilde dolaşırken bir dervişle karşılaşır. Onun Yemen'in Zebîd şehrine gitmekte olduğunu öğrenince kendisiyle beraber gitmeye karar verir. Zebîd'de dönemin meşhur şeyhlerinden Ali b. Eflah'ın müridi olur. Bu sırada kendisinden birtakım kerametler zuhur etmeye başlar. Daha sonra Ali b. Eflah'ın yanından ayrılarak Mürâvea'da bulunan Kâdirî şeyhi Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer el-Ehdel'e intisap eder. Onun ilk şeyhinin yanından ayrılmasıyla ilgili iki yorum mevcuttur. Birincisine göre zuhur eden kerametleri sebebiyle şeyhi yanında daha fazla kalmasını istememiş ve rekabet hissiyle yanından uzaklaştırmıştır. Bunun üzerine Ebü'l-Gays birkaç şeyhe daha gidip kendilerine mürid olmak istediğini söylemişse de bu isteği artık bir şeyhe ihtiyacı bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. İkinci yoruma göre ise şeyhi onu Ali b. Ömer el-Ehdel'e yönlendirmiştir. Ebü'l-Gays'ın, "İbn Eflah'ın yanından ham bir inci tanesi olarak ayrıldım, beni Ali el-Ehdel deldi" sözü her iki şeyhin de kendisini etkilediğini göstermektedir.

Bazı kaynaklara göre Ebü'l-Gays, Ali el-Ehdel'den bir süre faydalandıktan sonra Yemen'de bulunan Cibâlîşşâmîyye'ye çekildi, burada kendisinden hârikulâde haller zuhur edince aralarında fakihlerin de bulunduğu birçok kişi çevresinde toplandı. Bu bölgede Zeydîlik güçlendiğinden Tihâme'ye inip fakih Ahmed b. Atâ ile birlikte onun Surdud vadisindeki Beytütâ diye bilinen köyüne yerleşti. Burada şöhreti arttı ve kerametleri yayıldı. Kendisine bağlı süflerinin oluşturduğu topluluk Gaysiyye diye anıldı. Diğer bir rivayete göre Ali el-Ehdel yanına kırk kadar derviş vererek onu bir zâviye kurması için Beytütâ'ya gönderdi (İbnü'l-Ehdel, II, 189). Tasavvuf yoluna girdiğinde on sekiz, irşad faaliyetine başladığında otuz beş yaşında olduğu belirtilen Ebü'l-Gays, vefat ettiği 651 (1253) yılına kadar bu köyde kaldı ve buraya defnedildi. Türbesi günümüzde pek çok ziyaretçisi bulunan meşhur bir ziyaretgâhtır.

Ebü'l-Gays'ın bu şeyhinin yanı sıra dönemin meşhur Yemen süflerinden Ahmed b. Alvân ile de irtibatı olduğu bilinmektedir. Ahmed b. Alvân'ın Ebü'l-Gays'a kendi mânevî halini bildiren bir şiir yazıp gönderdiği, onun da bu şiire yine bir şiirle karşılık

verdiği kaydedilmektedir. Bu durum aralarında bir rekabet bulunduğu şeklinde de yorumlanmıştır. Ebü'l-Gays'ın 1248-1258 yılları arasında Zeydîler'in imamı sıfatıyla faaliyet gösteren Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Hüseyin'le de mektuplaştığı belirtilmektedir. Ahmed b. Hüseyin onun sözü dinlenen bir zat olduğunu öğrenince desteğini almak için kendisine bir mektup yollamış, Ebü'l-Gays, Kur'an-ı Kerim'deki "lehû da'vetül-hak" (er-Ra'd 13/14) âyetini öğrendiğinden beri kulların davetine icâbet etmediğini, nefisinden başka kimseye de kılıç çekmediğini söyleyerek kendisini mâzur görmesini istemiştir.

Ebü'l-Gays'a nisbet edilen Gaysiyye tarikatı onun ikinci şeyhi Ali el-Ehdel'e nisbetle anılan Ehdeliyye'nin, dolayısıyla Kâdiriyye'nin bir şubesi olarak kabul edilmektedir. Ebü'l-Gays'ın müridleri arasında Cemâleddin Muhammed b. Saffîh, Ömer b. Ahmed Huşeyber, Fîrûz, İsâ b. Haccâc el-Âmirî gibi isimler zikredilmektedir. Vefatından sonra yerine halifesi Fîrûz geçmiştir. Okuma yazma bilmediği rivayet edilen Ebü'l-Gays'ın sözlerinin bir müridi tarafından derlendiği belirtilmektedir (Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 123; Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, s. 408-409; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, III, 315). Ancak bu eserin ona aidiyeti şüphelidir (İbnü'l-Ehdel, II, 189). Kaynaklarda daha çok kerametleri nakledilmekte, tasavvufî görüşleriyle ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Bunlar arasında önemli bir bilgi başlangıçta semâya karşı olduğu, hatta semâ ettiğini duyduğu bir grup süflî ile savaşmak için yola çıktığı, ancak yolda yaşadığı bir hal sebebiyle savaşmaktan vazgeçtiği ve kendisinin de semâ ettiği yolundadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Yûsuf el-Cenedî, *es-Sülûk* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva'), San'a 1414/1993, I, 332-335, 394-395; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 121-127; a.mlf., *Neşrû'l-meğâsin* (nşr. Abdün-nâsır Sa'dî Ahmed Abdullah), Kahire 1424/2004, I-II, tür.yer.; Ali b. Hasan el-Hazrecî, *el-Ukûdû'l-lü'lü'yye* (nşr. M. Besyûnî Asel), Kahire 1329/1911, I, 107-110; İbnü'l-Ehdel, *Tuğfetü'z-zemen fi târihi sâdâti'l-Yemen* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî), Ebûzâbî 1425/2004, I, 255-265; II, 184-193; Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Tabakâtü'l-havâş*, Beyrut 1406/1986, s. 406-410; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefeğâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahran 1386, s. 563-565; Harfîzâde, *Tibyân*, III, vr. 20^a-22^b; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, *Târihu'l-Yemeni'l-fikri fi'l-âşri'l-'Abbâsi*, Beyrut 1407/1987, III, 313-315; İsmâil b. Ali el-Ekva', *Hicerû'l-ilm ve me'âkilüh fi'l-Yemen*, Beyrut 1416/1995, I, 219-220; Muhammad Aziz, *Medieval Sufism in Yemen. The Case of Ahmad b. 'Alwan* (doktora tezi, 2004), The University of Michigan, s. 92-98, 238-241; a.mlf., "Abül-Ghayth b. Jamil", *The Encyclopaedia of*

Islam Three, Leiden 2008, fas. 2, s. 17-19; W. Madelung, "Zeydilik ve Tasavvuf" (trc. Salih Çift), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/9, Bursa 2000, s. 775-790.

KÜBRA ZÜMRÜT ORHAN

EBÜ'L-HASAN el-MERÎNÎ

(أبو الحسن المريني)

Ebû'l-Hasen el-Mansûr-Billâh Alî
b. Osmân b. Ya'kûb el-Merînî
(ö. 752/1351)

Merînî hükümdarı
(1331-1351).

692 (1293) veya 697 (1297-98) yılında doğdu. Babası Merînî Hükümdarı Ebû Saîd II. Osman, annesi Habeş asıllı Anber adlı bir câriyedir. İyi bir eğitim gördü. Babasının vefatından sonra devlet adamları ile kumandanlardan biat alarak el-Mansûr-Billâh unvanıyla tahta geçti (731/1331). Kardeşi Sicilmâse Emîri Ebû Alî Ömer ile Abdülvâdî Hükümdarı I. Ebû Tâşfîn arasında ittifak kurulmuş ve bu bölgede Ebû'l-Hasan aleyhinde ayaklanma meydana gelmişti. Ebû'l-Hasan, Hafsîler'den Sultan Ebû Yahyâ'nın kızıyla evli olduğundan Hafsîler'in desteğini sağladı ve bu sayede kısa süre içinde kardeşi Ömer'in ayaklanmasını bastırdı (733/1333). Ayrıca Hafsî-Abdülvâdî çatışması sırasında aracı rolü üstlenmek istedi; taraflar arasında anlaşma sağlanamayınca 1333-1335 yıllarında Abdülvâdî ülkesine birkaç sefer düzenledi; Tiklât, Vecde (Vücede), Vehrân, Vehnîn, Milyâne ve Cezayir şehirlerini zaptetti. 30 Ramazan 737 (2 Mayıs 1337) tarihinde Abdülvâdîler'in başşehri Tilimsân'ı ele geçirdi; böylece Mağrib-i Evsat ve Mağrib-i Aksâ'daki bütün Zenâte kabilelerini hâkimiyeti altına almış oldu. Abdülvâdî ailesinden sağ kalanlar affedildi, memuriyette bulunanlar da vazifelerini yapmaya devam etti.

Ebû'l-Hasan döneminde Endülüs'te müslüman-hıristiyan çatışmaları şiddetlendi ve hıristiyan krallıkların saldırıları karşısında zayıf düşen Benî Ahmer (Nasrî) Sultanı IV. Muhammed, Mağrib'e gelerek Ebû'l-Hasan'ın Fas'taki sarayını ziyaret etti ve Merînîler'i resmen Endülüs'e çağırdı. Bu çağrıya olumlu cevap veren Ebû'l-Hasan, Endülüs'e asker sevk etti ve yirmi yıldan beri Kastilya Krallığı'nın istilâsı altında bulunan Cebelitârik ile Cezîretülhadrâ'yı (Algeciras) geri aldı (733/1333). Bu olaydan sonra düzenlenen bir suikast sonucunda IV. Muhammed katledildi ve Benî Ahmer tahtına I. Yûsuf geçti (1333-1354). Yeni sultan döneminde de Merînî-Nasrî

ittifakı ve dostluk ilişkilerinin devam ettirilmesine rağmen Endülüs'teki işler yolunda gitmedi ve meydana gelen şiddetli bir savaş sonucunda yarımada'daki Merînî kuvvetleri yenilgiye uğradı. Merînîler'in büyük kayıplar verdiği bu savaşta sultanın oğlu Ebû Mâlik de şehid düştü. Yenilgi haberini duyan Ebû'l-Hasan 60.000 askerden oluşan bir ordu topladı ve bizzat Endülüs'e geçti. Benî Ahmer Sultanı I. Yûsuf da bu harekete katıldı. Merînî-Nasrî ittifakına karşı Portekiz Kralı IV. Alfonso ile Kastilya Kralı XI. Alfonso da güçlerini birleştirdiler. Tarîf yakınlarında vuku bulan savaşta Merînî-Nasrî orduları yenilgiye uğradı (Cemâziyelevvel 741 / Ekim 1340). Bu savaşta da Merînîler büyük kayıplar verdi, sultanın oğlu Ebû Ömer Tâşfîn ve birçok Merînî devlet adamı hayatını kaybetti. Sultan Ebû'l-Hasan, Cezîretülhadrâ'ya çekilmek zorunda kaldı. Tarîf yenilgisi Endülüs'teki Merînî etkinliğinin sonu oldu; Ebû'l-Hasan, Endülüs'ü yarımadanın hıristiyan krallıkları ile mücadele halinde bırakıp Mağrib'e döndü.

Tarîf vak'asından sonra İfrîkiye'de meydana gelen gelişmeler Ebû'l-Hasan'ın dikkatini Hafsîler üzerine çekti. Kayınpederi Sultan Ebû Yahyâ'nın 747'de (1346) vefatı üzerine Hafsî emîrleri taht mücadelesine giriştiler. Bunu fırsat bilen Merînî hükümdarı Tunus'a asker sevketti, kısa süreli çatışmalar neticesinde bütün Hafsî ülkesini zaptetti (748/1347). Böylece Abdülvâdî ve Hafsî toprakları Ebû'l-Hasan'ın gayretleriyle Merînî sınırlarına dahil edildi. Ancak onun bu coğrafyadaki başarılı faaliyetleri çok sürmedi ve bölgede tam anlamıyla istikrar sağlanamadı. Ardından Mağrib'de karışıklıklar çıktı; Benî Hilâl ile Benî Süleym kabileleri Hafsî ailesinden bazı kişilerin liderliğinde ayaklandılar. İfrîkiye'deki ayaklanmaları bastıramayan Ebû'l-Hasan, Kayrevan'a çekilmek zorunda kaldı. Bu ayaklanmalar sırasında öldüğü yolunda söylentiler çıkınca yerine vekil olarak Fas'ta bıraktığı oğlu Ebû İnân el-Merînî tahta geçti (1348-1358). Devlet adamları baba ile oğul arasında kararsız kaldı. Bu gelişmeler üzerine Ebû'l-Hasan, Tunus'tan hareket ederek Merakeş'e ulaştı ve şehri zaptetti. Oğlu ile nihâi savaşı Ümmürrebî (Medgûsa) vadisinde vuku buldu ve Ebû'l-Hasan savaşı kaybetti (751/1350). Taraflar arasında yapılan anlaşma sonucunda Ebû'l-Hasan oğlu Ebû İnân lehine tahttan feragat etti. Bu olaydan kısa bir süre sonra 23 Rebüülâhir 752'de (19 Haziran 1351) vefat etti. Naaş önce Merakeş'te toprağa verildi, ardından oğlu Ebû İnân

tarafından Fas'a nakledildi ve atalarının Şâle'deki (Chella) mezarlığına defnedildi (İbn Haldûn, VII, 287).

Ebû'l-Hasan İslâm devletleri arasında dostluklar tesis etmeye çalıştı. Öncelikle Mali Devleti ile Merînîler arasında elçiler gidip geldi. İbn Haldûn'un anlattıklarına göre Ebû'l-Hasan'ın Mağrib-i Evsat'taki zaferleri dolayısıyla Mali Sultanı Mense Mûsâ, Merînî sarayına tebriklerini sunmak amacıyla elçi göndermiş, Ebû'l-Hasan elçiyi törenle karşılamış ve devletin ihtişamını göstermek için Mali sultanına şatafatlı hediyeler ve diplomatik bir heyetle karşılık vermiştir (*a.g.e.*, VII, 266). Merînî-Memlûk ilişkilerine gelince eskiden kurulan dostane ilişkiler Ebû'l-Hasan döneminde yeniden gündeme geldi; 738 (1337-38) ve 745 (1344-45) yılları arasında birkaç defa Merînî elçileri Kahire'ye uğradı. Bu iki devlet arasında gidip gelen elçiler, Mağrib'den kutsal topraklara giden hac kabilelerinin güvenliğinin temin edilmesi hususunda fikir alışverişinde bulundu, her iki devlet arasındaki dostluk münasebetlerini ortaya koyan mektuplar ve hediyeler ulaştırıldı. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde Mısır'a uğrayan ilk Merînî kafilesinin taşıdığı hediyeler arasında Ebû'l-Hasan'ın bizzat kendisinin yazdığı altın tezyinatlı Kur'an nüshası da vardı. Bunlar Haremeyn'e götürülmek için gönderilmişti. Merînî kafilesini devlet töreniyle karşılayan Memlûk sultanı, Mekke ve Medine emîrlere mektuplar yazarak Mağrib kafilesinin iyi ağırlanması emretti; kafilenin Mağrib'e dönüşü sırasında Sultan Ebû'l-Hasan'a mektup ve hediyeler gönderdi (*a.g.e.*, VII, 264-266; Ahmed b. Hâlid es-Selâvî, II, 61-64).

Ebû'l-Hasan, Merînîler'in yükseliş devrinde hüküm süren önemli bir devlet adamı ve güçlü bir kumandandı. Abdülvâdîler ve Hafsî devletlerini yıkan Merînîler onun döneminde en geniş sınırlarına ulaşmış, ancak Merînîler'in çöküş süreci de onun zamanında başlamıştır. Bazı tarihçiler onu "halife" ve "emîrül-müminîn" unvanlarıyla anmışlardır. İktidara geldiğinde "meks" adı verilen gayri şer'î vergileri kaldırmıştı. Esmer tenli olmasından dolayı Mağrib halkı ona "es-sultânü'l-ekhal" lakabını vermişti (*a.g.e.*, II, 57). Ayrıca sanata yatkın bir kişiliğe sahip olup iyi bir edip, şair ve münşî idi. Ebû'l-Hasan döneminde Merakeş, Fas, Tilimsân ve Selâ gibi şehirlerde çok sayıda köprü, hastahane, zâviye, türbe, cami ve medrese inşa edilmiş, Tilimsân'daki Sîdî Bû Medyen Türbesi ve Camii ile (Ubbâd) birçok mimari eser de Ebû'l-